Бүтүн өлкәләрин пролетарлары, бирләшин!

АЗӘРБАЙЧАН

АЗӘРБАЙЧАН СОВЕТ ЯЗЫЧЫЛАРЫ ИТТИФАГЫНЫН АЙЛЫГ
БӘДИИ ӘДӘБИЙЯТ ВӘ ИЧТИМАИ-СИЯСИ ЖУРНАЛЫ

1923-чү илдән чыхыр

СЕНТЯБР

АЗӘРБАЙЧАН СОВЕТ ЯЗЫЧЫЛАРЫ ИТТИФАГЫНЫН НӘШРИЙЯТЫ
БАКЫ—1955

КАМАЛ ГӘҺРӘМАНОВ

М. Рзагулузадәнин һекайәләри

Микайыл Рзагулузадәнин «Дан сөкүләндә» вә «Гу көлү» китабларында топланмыш һекайәләр әсасән овчулуг һәятына һәср эдилмишдир. Анчаг бу китаблардакы һекайәләри садәчә ов һекайәләри кими гиймәтләндирмәк доғру олмазды. Чүнки, Рзагулузадә тәкчә тәбиәтин көзәллийини, ов сәһнәләрини тәсвир этмәклә кифайәтләнмәйиб ушагларда тәбиәтә, һейванлар аләминә мәһәббәт оядыр, һәр бир һекайәни ичтимаи мәсәләләрлә бағламаға чалышыр. «Гу көлү» китабында тәсвир олунан адамлар тәбиәтин пассив сейрчиләри, тәбиәт «мө'чүзәләринә» валеһ олан инсанлар дейил, бәлкә тәбиәтә тә'сир көстәрмәйә, ону дәйишдирмәйә чалышан фәал совет адамларыдыр.

М. Рзагулузадә бу һекайәләрин чохунда инсанын тәбиәт гүввәләринә галиб кәлмәсини, сусуз чөлләрә һәят вермәсини, бир сөзлә; совет адамынын гүдрәтини тәсвир этмәйә чалышмышдыр. «Гу көлү» китабындакы һекайәләр һәм мөвзу, һәм композисия чәһәтиндән мараглыдыр. Һекайәләрин мөвзуу арасында яхынлыг вардыр. Хүсусән «Яхшы овчу», «Дүшәркәдә», «Ики күллә» вә «Гурдвуран» һекайәләриндә бу яхынлыг даһа айдын һисс олунур.

«Яхшы овчу» һекайәсиндә едди ил бир ердә охуян Элчинлә Тофиг адлы ики дост тәсвир эдилир. Язычы овчулуға һәвәс көстәрән, сәһәр идманы илә мәшғул олан, шахтая, союға бахмараг атасы илә ова кедән Элчини сағлам бир ушаг кими көстәрир. Союгдан горхан, чох ятмағы севән Тофигә йолдашлары «мимоза» ады вермишләр. Элчинин тә'сирилә Тофигин һәятында да дөнүш ярадыр. Ов һәвәси ону тәнбәлликдән узаглашдырыр, шахтая, союға дөзүмлү эдир. Тофигин вурдуғу илк ов, онда овчулуға бөйүк һәвәс оядыр. Лакин һекайәдә ов сәһнәләринин тәсвири схематикдир. Тофиги нәрмәназик бөйүдән бир аиләнин гышын союғунда бирдән-бирә оғланы ова бурахмаға разылыг вермәси инандырычы дейил, бу мәсәлә һекайәдә тез һәлл олунмушдур. Һекайәдә бир-биринә зидд фикирләр дә вардыр. Мәсәлән, 19-чу сәһифәдә йол кәлән ушагларын истидән гызышдыглары тәсвир олунур. Буна бахмараг Элчинин атасы дейир: «Гочаглар, инди яхаларынызы дүймәләйин. Йол кәлиб гызышмысыныз». Бир аз сонра онлара чай верир вә «исти чайдан ичин, гарныныз гызсын»—дейир.

«Дүшәркәдә» һекайәсиндә мәктәблиләрин тәбиәтә марағындан, чанлы тәбиәт кушәләри дүзәлтмәләриндән, кәнч мичуринчиләрин ени мейвә нөвләри етишдирмәләриндән данышылыр. Һекайәдә мүхтәлиф гушлар һаггында мә'лумат верилир. Хүсусән Бинәгәди көлүнүн кейфиййәти һаггында мә'лумат чох мараглыдыр. Лакин мүәллиф кичик бир һекайәдә һәр шейдән, һәм мүхтәлиф һейванлардан, гушлардан, һәм дә кәнч натуралистләр дәрнәйиндән, кәнч авиомоделчиләр отағындан бәһс этдийи үчүн һадисәләрин маһиййәтини ача билмәмишдир. Чанлы һадисәләри көстәрмәк әвәзинә мүәллифин мүчәррәдлийә мейли вә һадисәләрин чохлуғу ушағын онлары гаврамасына мане олур, һекайәйә олан марағы азалдыр.

Микайыл Рзагулузадә һекайәләрдә екнәсәглик олмамасы үчүн ов сәһнәләрини мүхтәлиф иглим шәраитиндә тәсвир эдир. О, Пришвинин ярадычылыг ән'әнәләриндән өйрәнир. Бу чәһәт өзүнү «Гурдвуран» вә «Ики күллә» һекайәләриндә даһа айдын көстәрир.

«Ики күллә» һекайәсиндә ики достун, Элханла Огтайын ов мачәралары тәсвир эдилир. Бу һекайә ушаглары һәр бир чәтинлийә дөзмәйә, ишдә ардычыл, ирадәли, чәсарәтли вә эһтиятлы олмаға чағырыр.

Мүәллиф дәниз саһилинин бузлашмасы вә суити ову сәһнәләрини мараглы тәсвир этмишдир. Лакин мүәллиф характер яратмаг әвәзинә һадисәчилийә мейл эдир, әһвалатлары узадыр. Нәтичәдә охучу йорулур. Бу чәһәт «Һәр парылдаян шей гызыл дейил» һиссәсиндә даһа айдын һисс олунур. Огтайын сәлигәсизлийини вә диггәтсизлийини көстәрмәк үчүн түфәнк әвәзинә фотоапарат кәздирмәсини бәһанә кәтирмәк инандырычы дейилдир.

Һекайәдә долашыг, анлашылмаян вә һеч бир конкрет тәсәввүр вермәйән тәсвирләр дә вардыр. Мәсәлән: «Бу дәфә эйни шиддәтлә сары бир ишыг парлайыб йох олду, даһа доғрусу бу парлаян ишыглар йох олмур, сүр'әтлә кедән бир автомобил фанары кими һәрләниб дәстәдән әнсиз олан, анчаг кетдикчә энләнән нәһәнк парлаг бир ишыг кими гаранлығы доғрайырды» (сәһ. 42). Элханын пәләнки вурмасы сәһнәси дә әсасландырылмамышдыр. Пәләнкин һарадан кәлиб дәниз саһилинә чыхмасы мә'лум олмур. «Гурдвуран» һекайәсиндә Абшеронун не'мәтләриндән, онун торпағынын етирдийи бол мәһсулдан, колхозчуларын хошбәхт һәятындан данышылыр. Фәал колхозчу Байрам кишинин арзулары, «Гурдвуран» ләгәби газанмыш Яшарын овчулуг мәһарәти, узағы көрмәк бачарығы, ити көзлүлүйү тәбии вә инандырычы көстәрилмишдир. Мәһарәтли овчу Яшар дәнизин вәзиййәтиндән һаванын әламәтләрини, сабаһкы күнүн нечә олачағыны, үфүгдә нөгтәләр кими көрүнән гушларын чинсини тә'йин эдә билир. Лакин гурду вуран кими Яшарын тез она тәрәф йүйүрмәси вә ралы гурдла вурушмасы аз инандырычыдыр. Чүнки, нә гәдәр гочаг олурса-олсун он ики яшлы ушаг кечә вахты, бирдән-бирә вурдуғу гурдун үстүнә йүйүрмәйә чәсарәт этмәз. Чох узун вә ағыр «түфәнки Яшарын йүнкүл һәрәкәтлә галдырыб гурдун башында сындырмасы» онун гүввәси харичиндәдир вә сәнәт һәгигәтини позур. Мүәллиф Яшарын гурдла вурушмасы эпизодуну әлавә этмәклә һекайәнин тә'сир гүввәсини азалтмышдыр. «Гурдвуран» һекайәсиндә тәбиәт тәсвирләринин бә'зиләри гарышыг вә думанлы верилмишдир. Язычы сәһәрин ачылмасыны, үфүгүн дәйишмәсини тәсвир эдәркән о гәдәр мүхтәлиф рәнкләр (сарымтыл, яшыл, ағымтыл-гырмызы, көйүмтүл, бозумтул, чәһрайы, күмүшү, шәффаф-гырмызы, гарпызычи) ишләдир ки, бунлар охучунун тәсәввүрүндә бир-биринә гарышыр, нәзәрдә тутулан мәнзәрәнин конкрет тәсәввүрүнү вермир. Бир сыра тәбиәт тәсвирләриндә чанлы лөвһә көрүнмүр.

«Гу көлү» китабындакы «Адашлар» һекайәсинин мөвзуу әввәлки һекайәләрдән фәргләнир. Язычы ики һәят, ики тале тәсвир эдир. Бунлардан бири совет дәнизчилик мәктәбини битирмиш Азадын талеидир. Азад кичик яшларындан Совет һөкумәтинин гайғысы илә охуюб сәнәт саһиби олмушдур. Азад иш тапмаг, күндәлик чөрәк пулу газанмаг һаггында дүшүнмүр. Онун әлиндә көзәл сәнәти вардыр вә ишлә тә'мин олунмушдур. Азадын арзусу үрәкдән севдийи Үлкәрлә хошбәхт аилә гурмаг, ишләмәк, вәтәнә даһа чох файда вермәкдир.

Кәнч совет дәнизчиси Азадла, мүстәмләкә Шәргиндә зүлмүн пәнчәсиндә әзилән ушагларын типик нүмайәндәси олан башга бир Азад Бәсрә көрфәзиндә гаршылашыр. Кәнч совет дәнизчиси Азад китабларда, гәзетләрдә охудугуну көзләри илә көрүр. Һекайәдә американ яр-

дымынын әсл маһиййәти вә бу ярдымын Шәрг өлкәләрини диләнчиләшдирмәси конкрет дәлилләрлә көстәрилмишдир.

Шәрг өлкәләринә ярдым әвәзинә америкалы ағалар силаһ көндәририрләр. Һекайәдә американ мүһарибә гызышдыранларынын әсл тәбиәтини мейдана чыхардан эпизодлар да вардыр. Бу ағалар емәкләрин артыгларыны саһилә топланмыш ач ушаглара атыб гәсдән онлары бир-бирилә далашдырыр вә зөвг алырлар. Американ ярдымы бу өлкәләрин халгларынын вәзиййәтини даһа да ағырлашдырыр. Ялныз яшлы адамлар, кәнчләр дейил, кичик ушаглар да бу ярдымын ачы нәтичәләрини көрүрләр. Бу ушаглар мәктәб яшларында охумаг вә сәнәт саһиби олмаг әвәзинә ачындан өлмәмәк үчүн көрпүләрә йүк дашымаға, чөрәк пулу газанмаға кедирләр. Онлар ушаглыг илләринин зөвгүндән, сәадәтиндән мәһрумдурлар. Саатларла көрпүләрдә ишсиз даянан бу ушаглар диләнмәйә мәчбур олурлар. Һекайәнин «Ики тале» һиссәсиндә һадисәләр даһа тәбии инкишаф этдирилмишдир. Һекайәнин бу һиссәси фактик материал әсасында бәдии үмумиләшдирмәләр йолу илә язылмышдыр. «Адашлап» һекайәсиндәки ики Азад сурәти ики мүхтәлиф һәят тәрзини тәмсил эдир. Һекайәдә нәзарәтчи тәрәфиндән ағыр зәрбә алдығындан дәнизә дүшүб батан Азады кәнч совет дәнизчиләринин фәдакарлыгла хилас этмәләри сәһнәси совет адамларынын инсанпәрвәрлийини, йүксәк мә'нәви симасыны айдын көстәрир. Азадын совет тә'лим кәмисиндә гайғы вә нәвазишлә гаршыланмасы сәһнәси охучуда совет гурулушуна миннәтдарлыг һиссини күчләндирир.

Рзагулузадәнин «Яралы көйәрчин» һекайәсиндәки һадисәләр сәрһәдд районларынын бириндә чәрәян эдир. Бу һекайәдә тәсвир эдилән тәбиәт ов һекайәләриндәки мәнзәрәләрдән фәргләнир. Тәсвир эдилән һадисә мараглы олса да бәдии чәһәтдән әсасландырылмамышдыр. Сәрһәдчи Колянын дүшмәнә раст кәлмәси, онун ити Гочағын дүшмәнин бирини тутуб, сонра Коляя көмәйә кәлмәси сәһнәси инандырычы дейилдир. Чүнки Гочаг, Коляя көмәйә кәлдийи заман бурахылмыш дүшмән гача биләрди. Даһа сонра һәр ики дүшмән һеч бир мүгавимәт көстәрмәдән тәслим олурлар. Мәктәблиләрин сәрһәдчиләр үчүн хүсуси итләр бәсләйиб бөйүтмәси мәсәләси чох әһәмиййәтлидир. Тәәссүф ки, мүәллиф бу мәсәләйә аз ер вермишдир. «Яралы көйәрчин» һекайәсиндә ени кәндин адамларындан мичуринчи Дашдәмирин тәчрүбәләриндән данышылыр. Анчаг «Ени кәндин адамлары» һиссәси һекайәнин үмуми сүжет хәттилә зәиф бағланмышдыр. Бу һиссә тамамилә чыхарылса да һекайәнин бүтөвлүйүнә хәләл кәлмәз. «Яралы шаһин»дәки тәсвирләрдә мүәллифин сөзә гәнаәт этмәдийи һисс олунур. Һекайәнин әввәлиндәки тәсвирләр охучуну йорур, тәсәввүрү думанландырыр. Узун вә аз әһәмиййәтли тәсвирләрдән узаглашмаг, сөзләрин еринин дарысгал, фикирләрин исә кениш олмасына чалышмаг лазымдыр. Ушаглар үчүн язылмыш һекайәләрдә сәлис вә йығчам чүмләләр ишләтмәк лазымдыр. «Яралы көйәрчин» һекайәсиндә белә бир чүмлә вардыр: «Һәлә әйниндә олан вә онун мүтәнасиб бәдәнинә, дик бахышлы гүмрал көзләринә, чатма гара гашларына, нарын гывырчыг бығларына, энли ачыг алнындан кери дараныб гулагларынын үстүнә төкүлән сачларына вә гарабуғдайы чөһрәсинә чох ярашан пагонсуз бир кител варды». (сәһ. 118).

Мүәллиф кәнд мүәллиминин бүтүн заһири хүсусиййәтләрини бир чүмләйә ерләшдирмиш вә онун заһири портретини яратмаг истәмишдир. Лакин чүмлә чох узун олдуғундан Элдарын заһири портретини бирдән-бирә тәсәввүрә кәтирмәк мүмкүн олмур.

Үмумиййәтлә, Микайыл Рзагулузадәнин ярадычылығында шифаһи халг ярадычылығынын, хүсусән нағылларын мүәййән тә'сири көрүнүр. Сүлейман Сани Ахундов «Горхулу нағыллар»ында халг нағыл формасындан истифадә эдәрәк мүасир һадисәләри айдын вә йығчам бир шәкилдә ушаглара чатдырмышдыр. С. Сани Ахундовун «Горхулу нағыллар»ы бу саһәдә Азәрбайчан совет ушаг язычысына нүмунә ола биләр. Микайыл Рзагулузадә «Шаһин» һекайәсиндә халг нағылы үнсүрләриндән ярадычы сурәтдә истифадә этмишдир. Әсәрин гәһрәманы Камал кичик яшларындан нәнәсинин учан халчалар һаггындакы нағылларына гулаг асыр, даһа сонра атасындан тәйярә һаггында мә'лумат алыр вә тәйярәни өз көзләри илә көрүр, бөйүйәндә тәйярәчи олмаг, көйләрдә учмаг гәрарына кәлир. Беләликлә, Камалын учан халчалар, гушлар һаггындакы фантастик тәсәввүрләри кет-кедә тәйярәләр һаггында конкрет реал тәсәввүрләрлә әвәз олунур. Нәһайәт, Камал арзусуна чатыр, тәйярәчилик мәктәбини битирдикдән сонра, Бөйүк Вәтән мүһарибәсиндә һава дөйүшләриндә гәһрәманлыг көстәрир. Тәәссүф ки, «Шаһин» һекайәсиндә сурәтләрин характери һәртәрәфли ачылмамышдыр. Һекайәдәки һадисәләрин инкишафында схематиклик, даязлыг нәзәрә чарпыр. «Шаһин» һекайәсиндә бә'зән гейри-тәбии тәсвирләрә вә диалоглара тәсадүф олунур. Мәсәлән, Камал атасындан адамларын нийә ганады олмадығыны сорушур. Атасы она белә чаваб верир: «Оғлум, адамларын ганадлары башларындадыр» (сәһ. 74). Доғрудур, ата бундан сонра оғлуна тәйярә һаггында мә'лумат верир. Лакин белә чаваб гейри-тәбии сәсләнир. Язычы Камалын ушаглығындан башламыш бачарыглы бир тәйярәчи олана гәдәр кечдийи һәят йолуну изләйир. Һекайәдә Камалла янашы комиссар вә алман тәйярәчисинин сурәтләри дә верилмишдир. Анчаг язычы бу сурәтләрин характерләрини онларын өз һәрәкәтләри васитәсилә ачмыр. Камалын гәһрәманлығы һаггында чох вахт язычы өзү данышыр. «Гу көлү» китабындакы һекайәләрин дикәр нөгсаны сүжет хәттинин лүзумсуз һадисәләрлә йүкләнмәсидир ки, бу да һекайәләрини охунмасыны ағырлашдырыр. Эһтималки язычы һадисәләри аз вермәклә, һекайәнин бәситләшмәсиндән эһтиятланыр. Анчаг һекайә йығчамлыг тәләб эдир. Бурада бир нечә мәсәлә дейил, мүәййән бир мәсәлә гоюб һәлл этмәк даһа дүзкүн оларды

«Гу көлү» һекайәсиндә язычы тәбиәти дәйишән, сусуз чөлләри мәһсулдар дүзләрә чевирән совет адамларындан, совет мәктәбинин етишдирдийи кәнч мүтәхәссисләрин ярадычы әмәйиндән данышыр. Мүәллиф кәнчлийин тәшәббүскарлығыны вә ярадычылыг имканларыны көстәрмәк истәмишдир. Анчаг белә чыхыр ки, Иланлы кәндиндә илләр бою һеч бир енилик, дәйишиклик олмамыш, адамлар гупгуру, бағры яныг торпагда әлләшиб хиласкарлары Асланын бөйүйүб кәндә су чәкмәсини көзләмишләр. Колхозчуларын илләр бою бу шәраити дәйишдирмәк үчүн һеч бир тәшәббүс көстәрмәмәси, белә бир вәзиййәтлә барышмасы тәәччүблү көрүнүр. Һәтта он-он ики яшларында икән бир күн Аслан атасыны белә ердә яшадығына көрә мәзәммәт эдир. Аслан техникумун сон курсунда охудуғу заман профессор Чаванширин көмәйилә тапдығы Гу көлүндән кәндин яшыллашмасы вә электрик стансиясы тикмәк үчүн истифадә эдир. Аслан һекайәдә профессордан да ағыллы вә тәдбирли көстәрилмишдир. Профессор Чаваншир гейри-чидди адамдыр. Аслан фикрини сөйләдикдә о дейир: «Олар, олар, бала! Көлүн ортасында бир биллур сарай, ичиндә дә көзәлләр көзәли...». Профессор чиһазларла һесаблайыр. Аслан исә она о гәдәр «дүрүст чаваблар верир», мә'налы фикирләр сөйләйир ки, профессор һейран галыр (сәһ. 61). Доғрудур, профессор Чаванширин Аслана көмәйиндән данышылыр. Анчаг бу көмәйин нәдән ибарәт олдуғу айдынлашмыр. Беләликлә, мүәллиф Асланы тәшәббүскар көстәрмәк үчүн Иланлы кәндинин һәятыны чох донуг вә дурғун бир һалда тәсвир эдир.

Үмумиййәтлә, Рзагулузадә ушаглара ени бир сөз демәйә, һәяти һадисәләри даһа садә вә мараглы бир шәкилдә охучулара чатдырмаға ча-

лышан, ярадычылығында ахтарышла мәшғул олан язычыдыр. Анчаг язычынын истәр «Гу көлү» китабында, истәрсә дә әввәлки китабларында топланмыш һекайәләрин чохуна хас олан бир сыра нөгсанлар вардыр. Бу нөгсанлардан бири одур ки, мүәллиф айры-айры сурәтләрин дилини фәрдиләшдирмәкдә чәтинлик чәкир. Буна көрә дә ушагларын данышыг тәрзи бир-биринә охшайыр. Мүәллиф истәр тәсвирләрдә, истәрсә дә сурәтләрин данышығында чанлы дилә дейил, өлчүлүб-бичилмиш китаб ифадәләринә әсасланыр. Бә'зән мүәллиф тәсвир олунан әшйя, һадисәйә һәддиндән артыг сифәтләр—эпитетләр верәрәк предмет һаггында конкрет тәсәввүр яранмасы ишини чәтинләшдирир. Тәсвирләрдә чохлу рәнкләр ишләтмәк исә бә'зән сүн'илийә апарыб чыхардыр. Белә сүн'илик бир сыра тәшбеһләрдә дә көрүнүр. Мәсәлән, «Дағын этәкләриндә селлүлоид оюнчаглара бәнзәр маллгара отлайыр», «Булудлар башы ашағы чеврилмиш нәһәнк бир тонгала бәнзәйирди». Язычы бә'зән чүмләләрин көзәллийинә, мә'на долғунлуғуна диггәт вермир. Китабда үслуб чәһәтдән сәһв чүмләләр, ифадәләр дә вардыр. «Арая сыхычы бир сакитлик чөкдү», «Йөндәмсиз сүкут», «Горхмаз инсанлары горхутмаг», «Ағачларын скелетләри көрүнүрдү», «Өз наүмидлик тәблиғ эдән «пейғәмбәрлийинин» белә әяни бир сурәтдә боша чыхдығыны көрән овчу достум...» вә с. Белә мисалларын сайыны артырмаг олар.

Рзагулузадәнин бә'зи һекайәләриндә язычынын гәлбиндән чох тәфәккүрү иштирак этмишдир. Бу һекайәләр һисс вә дуйғудан чох идракын мәһсулудур. Бу һал хүсусән «Дүшәркәдә» вә «Гу көлү» һекайәләриндә өзүнү айдын һисс этдирир.

Язычы ов сәһнәләринин тәсвириндә даһа чох мүвәффәг олса да истәр «Гу көлү», истәрсә дә «Дан сөкүләндә» китабларында үмуми бир нөгсан вардыр. О да овдан бәһс эдән һадисәләрин әсасән Бакы әтрафында чәрәян этмәсиндәдир. Шүбһәсиз, бүтүн һадисәләрин Бакы әтрафында баш вермәси бу һекайәләрин тәсвир даирәсини мәһдудлашдырыр. Мүәллиф охучусуну Азәрбайчанын даһа зәнкин тәбии көзәлликләрилә танып этсәйди, яхшы оларды.

«Гу көлү» китабындакы һекайәләрлә танышлыг көстәрир ки, М. Рзагулузадә гәләмә алдығы материалы яхшы билир, онун тәсвир этдийи һадисәләрә айдын мүнасибәти һисс олунур.

Ушагларын вә кәнчләрин тәрбийәси ишиндә бу һекайәләрин мүәййән әһәмиййәти вардыр.

★

Мәс'ул редактор: **Әли Вәлиев.**
Редаксия һей'әти: **Бәхтияр Ваһабзадә, Гасым Гасымзадә, Һүсейн Меһди, Әбүлһәсән Әләкбәрзадә, Иляс Әфәндиев, Әһмәд Чәмил.**

Редаксиянын адреси: Бакы, Хагани күчәси, эв № 25. Телеф. 3-71-71, 3-82-16

Чапа имзаланмыш 27/VIII-55-чи ил. Кағыз форматы 70×103¹/₁₆=5,0 кағыз вәрәги—13,70 чап вәрәги. ФГ 06482. Сифариш 2469. Тираж 5.000

Бирләшмиш Нәшрийят мәтбәәси, Бакы, Сталин проспекти, 137.